

О. І. Мотлях,
доктор юридичних наук, доцент
А. О. Тодосієнко,
старший викладач

ДОПУСТИМІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ У ДОКАЗУВАННІ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ, ЯКІ БУЛИ ОТРИМАНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФА

У статті досліджується питання використання поліграфа та отриманих за допомогою нього даних у доказуванні, як одного із можливих доказів у кримінальному судочинстві. Розглядаються особливості цієї діяльності на основі наукових позицій вітчизняних та зарубіжних вчених.

Ключові слова: поліграф, спеціаліст-поліграфолог, психофізіологічна перевірка з використанням поліграфа, кримінальне судочинство, фактичні дані у доказуванні.

Постановка проблеми та її актуальність. Використання поліграфа та його результатів у кримінальному судочинстві є визнанням юридичним фактом і дедалі більше знаходить підтримку серед вітчизняних вчених та практиків дослідження даного питання. Однак відсутність нормативно-правового забезпечення щодо регулювання діяльності, пов'язаної із застосуванням поліграфа, породжує низку проблем правового характеру, зокрема що стосується допустимості використання в доказуванні фактичних даних, які були отримані за допомогою цього науково-технічного приладу.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження основних засад цього питання знайшло відображення у наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених: С. Ю. Алесковського, О. В. Белюшиної, В. О. Варламова, Н. С. Карпова, С. О. Ковальчука, В. М. Князева, Я. В. Комісарової, Р. І. Могутіна, Т. Ю. Ничипоренко, В. В. Семенова, А. П. Сошнікова, І. В. Строкова, А. М. Титова, Л. Д. Удалової, Ю. І. Холодного та ін.

Мета даного дослідження - аналіз окремих матеріалів досудового розслідування зареєстрованих кримінальних правопорушень, в яких проводилися психофізіологічні експертизи під контролем поліграфа показали, що отримані за допомогою цього приладу результати не завжди знаходили відображення у судовому провадженні щодо допустимості їх використання у доказуванні як фактичних даних у сукупності з іншими зібраними матеріалами слідства.

Вважаємо, що дане питання потребує оцінки і переосмислення з внесенням до нього певних пропозицій, направлених на подолання прогалин у кримінально-процесуальній діяльності відносно результатів експертних досліджень на поліграфі та їх місця у системі забезпечення доказів.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі задачі:

- конкретними прикладами продемонструвати місце експертних поліграфічних перевірок у забезпеченні доказів в інших країнах світу;
- розглянути наукові позиції зарубіжних та вітчизняних вчених щодо місця отриманих даних проведених експертних поліграфічних перевірок у системі доказів;
- запропонувати та обґрунтувати власне бачення місця проведених психофізіологічних експертних перевірок у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Як показує зарубіжний досвід застосування поліграфа у кримінально-процесуальній діяльності та використання його результатів у кримінальному судочинстві як прямий доказ має неоднозначне тлумачення в колі теоретиків і практиків вивчення цього питання. Різні країни по-різному ставляться до отриманих даних, проведених експертних поліграфічних досліджень. Практично беззаперечними, як докази, їх використовують в Японії, Канаді, Індії, Польщі, Литві, Румунії та ін., але здебільшого у цивільному процесі. Відомі випадки використання отриманих даних поліграфічних перевірок як доказів у Південній Африканській Республіці. Натомість Хорватія категорично відмовилася від подібної практики. І навпаки, Англія та Німеччина, які з пересторогою ставилися до інструментальних психодіагностувань людини, поступово змінюють своє відношення до поліграфа та отриманих за допомогою нього результатів психофізіологічних досліджень.

Що стосується Сполучених Штатів Америки, як країни лідера у питаннях експлуатації технологій поліграфа, то слід зазначити, – визнання висновку поліграфолога як доказу практично не

існує в американському кримінальному судочинстві, разом з тим, Верховним судом США визнана методика психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа. Як наголошує Дж. Рейд та Ф. Інбау: «Поліграф володіє таким ступенем точності, який порівнюється і навіть випереджає представлені сучасні види доказів, що фігурують в судах у кримінальних і цивільних справах» [1, с. 72].

Однак такої позиції притримуються далеко не всі науковці. Існують і полярні точки зору «противників поліграфа». Головним аргументом тому постає відсутність законодавчого закріплення поліграфа та діяльності, пов'язаної з його застосуванням. Не зважаючи на це поліграф крок за кроком утворює свої позиції. Сучасна популяризація поліграфа, як надточного науково-технічного приладу дала можливість його застосування у правозастосовну діяльність, зокрема у кримінальне судочинство, хоча не вирішила основне дискусійне питання відносно доказового значення отриманих результатів проведених психофізіологічних перевірок як самостійного джерела доказів у відкритому кримінальному провадженні.

Це безпосередньо відноситься до практики судочинства більшості країн, коли зустрічаються факти застосування поліграфа та використання отриманих результатів перевірки в кримінальному процесуальному доказуванні, і випадки відмови у визнанні їх самостійними доказами. Відносно зазначеного вище дещо прокоментуємо.

Поняття доказу в кримінальному процесі в своїй основі базується на теорії відображення загальних властивостей матерії. Людина здібна відобразити у пам'яті події в яких вона безпосередньо брала участь, або ж спостерігала чи чула про них. Деякі науковці, зокрема М. С. Строгович, додає у предмет доказування і проміжні факти, які сприяють слідству у з'ясуванні та встановленні окремих обставин вчиненої події злочину [2, с. 65].

Тому умовно можна розглядати результати застосування поліграфа такими фактами. Отримані фактичні дані за допомогою цього науково-технічного приладу можуть слугувати важливим чинником у формуванні джерельної доказової бази відносно події зареєстрованого кримінального правопорушення, а відповідно можуть називатися доказами. Хоча кримінально-процесуально визнано, що всі докази мають бути належними і допустимими.

Належність доказів визначається їх придатністю для встановлення наявності чи відсутності

обставин, що відносяться до предмета доказування у відкритому кримінальному провадженні стосовно розслідуваної події злочину.

Допустимість доказів означає, що фактичні дані як докази повинні бути отримані:

- по-перше, уповноваженим на те суб'єктом;
- по-друге, із відомого, що перевіряється, і не забороненого законом джерела;
- по-третє, фактичні дані мають бути отримані у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми;
- по-четверте, фактичні дані і сам процес має бути належним чином
- закріплені і засвідчені [3, с. 190-191].

Отримані результати психофізіологічної перевірки на основі поліграфа вказують на джерела тих фактів, які мають силу доказу після закріплення їх належним процесуальним чином [4, с. 54].

Фактичні дані, отримані від учасників кримінального процесу (свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених тощо), за результатами проведених інструментальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, можуть стати доказами за умови, якщо вони:

- відносяться до події злочину, за яким відкрито кримінальне провадження і сприяють встановленню обставин вчиненого, як предмету доказування;
- отримані від джерел, перелік яких закріплений Кримінальним процесуальним кодексом України, як судовий доказ;
- додані до матеріалів відкритого кримінального провадження в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом для кожного виду судових доказів.

Головне, щоб були дотримані основні вимоги відносно ініціювання, призначення та проведення інструментальної психофізіологічної перевірки під контролем поліграфа:

- по-перше, письмова згода опитуваної особи на проведення відносно неї такої перевірки;
- по-друге, підготовка спеціалістом-поліграфологом, який залучений досудовим слідством як експерт, ґрунтовного висновку проведеного спеціального експертного дослідження.

Дотримання цих та інших основоположних вимог дає підстави суду для використання отриманих результатів поліграфної перевірки визнаватися одними із можливих доказів у сукупності

з іншими доказами зібраними досудовим слідством.

Однак, як на нас, не слід масово і без потреби ініціювати проведення поліграфної перевірки, якщо є можливість обійтися без неї. Більше того, відмова особи від участі у цьому спеціальному дослідженні немає розглядатися досудовим слідством чи судом як винуватість особи у вчиненому кримінальному правопорушенні. Не виняток того, що особа, яка пройшла перевірку на поліграфі й результати висновку поліграфолога за-свідчують її причетність до події злочину, може продовжувати наполягати на своїй непричетності до вчиненого, однак немає можливості спростувати результати поліграфа іншими процесуальними засобами. У такому випадку, отримані дані результатів перевірки особи на поліграфі, при винесені судом рішення по суті мають ґрунтуватися на всебічних наданих слідством доказах, і не брати результати поліграфної перевірки як основоположні. Не виняток того, що спеціаліст поліграфа міг помилитися і дати недостовірний експертний висновок. І навпаки, неврахування чи ігнорування судом результатів поліграфної перевірки, викладених у експертному висновку може спричинити суддівську помилку. Прикладом тому може слугувати один із фактів непрофесійного прийняття суддівського рішення в Росії, де Московський місцевий суд виніс вирок до восьми років позбавлення волі жінці за вбивство свого чоловіка і його знайомої (коханки), хоча перевірка на поліграфі показала, що жінка цього не вчиняла. Суд не взяв до уваги як доказ висновок поліграфолога, складений за результатами перевірки обвинуваченої на поліграфі, посилаючись на те, що дані опитування мають орієнтовне значення і не можуть мати силу доказів [5, с. 63].

Слушною в даній ситуації є позиція вченого В.Я. Карлова, який зазначає: «...торкаючись проблеми доказового значення результатів застосування поліграфа, потрібно враховувати, що доказом визнаються результати конкретних слідчих дій, в тому числі отримані за допомогою психофізіологічного поліграфного тестування, а не самі по собі показники приладу. Останні мають лише орієнтовані значення. Практиці відомі помилки, допущені правоохоронними органами і судом, які приймали за абсолютну істину результати поліграфа» [6, с. 148].

Натомість О. Н. Коршунова висловлюється категорично проти застосування у доказуванні фактичних даних, отриманих за допомогою поліграфа. Вона переконана, що не можуть використовуватися у процесі доказування прилади, за-

сновані на невстановлених наукою явищах, результати застосування яких неоднозначні і залежать від суб'єктивного тлумачення. У даний час немає достатніх підстав для застосування у цілях отримання об'єктивних доказів поліграфа [7, с. 198].

На противагу викладеному вище, свою позицію висловив метр криміналістики Р. С. Белкін, який зазначив: «...технічний аспект, тобто, отримання об'єктивної, детальної і точної інформації за допомогою поліграфа не повинен викликати сумніву. Слід враховувати, що технічна сторона тісно пов'язана з діагностикою зафіксованих реакцій, що прямо залежить від тактики використання поліграфа» [8, с. 393].

Я. В. Комісарова більше того акцентує, що це «...сучасний високо результативний метод отримання доказової інформації у кримінальних справах» [9, с. 107].

Підтримуючи існуючу практику використання інструментального методу психофізіологічної перевірки на основі поліграфа, як орієнтуючої інформації слідству вітчизняні вчені та ближнього зарубіжжя В. П. Бахін, О. В. Батюк, І. Е. Биховський, В. К. Весельський, В. І. Галаган, А. А. Закатов, Е. І. Замілін, Н. С. Карпов, І. В. Строков та ін. в цілому підтримують впровадження поліграфа у кримінальне судочинство, разом з тим наголошують на проблемних засадах його застосування. А саме:

а) відсутності уніфікованої процедури проведення перевірки на поліграфі, як єдиної, стандартизованої системи підготовки спеціалістів і оцінки їх кваліфікації;

б) побоювання, що визнання за результатами опитування на поліграфі доказової сили, призведе до оцінювання їх слідчими і суддями як «головного», остаточного доказу;

в) складності розуміння специфіки висновку спеціаліста-поліграфолога, що залишає слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд реальної можливості уявити суть проведеного спеціального дослідження [10, с. 207-212].

У контексті вище розглянутих питань можна погодитися із аргументуваннями вчених. Як це не парадоксально, майже за віковий проміжок часу використання поліграфа у багатьох країнах світу накопичено значний масив емпіричного матеріалу, що підтверджує ефективність застосування цього приладу у різних сферах суспільного буття, в тому числі – у боротьбі зі злочинністю. Натомість й дотепер не вироблено єдиного системно-концептуального бачення відносно практичних підходів використання поліграфа як нау-

ково-технічного засобу. Результати досліджень за його допомогою є достатньою мірою залежними від нормативно-правового регулювання цього приладу окремо взятої держави, що викликає низку проблемних питань для правозастосовної діяльності, особливо у сфері кримінального судочинства, у тому числі вітчизняного. Але це не єдина прогалина, яка існує в цьому напрямі досліджень і потребує системного доопрацювання. Вітчизняним поліграфологам, практичним працівникам ще бракує достатніх знань відносно використання поліграфа саме у слідчій та судовій діяльності. Тому, вважаємо, що при проведенні психофізіологічних перевірок осіб під контролем поліграфа спеціалістам-поліграфологам варто більше приділити уваги етичним, моральним, тактичним та іншим засадам цієї специфічної діяльності, оскільки все це безпосередньо відобразиться на результативності такого дослідження, а в подальшому й на допустимості використання в доказуванні зібраних фактичних даних за допомогою цього приладу. Порушення цих базисних складових може давати підстави досудовому слідству, суду для прийняття висновку про недостатність рівня підготовки та відповідної кваліфікації особи поліграфолога тощо. Переконані, що у питанні фахової підготовки таких спеціалістів має бути врахованим зарубіжний досвід, який демонструє ретельний психологічний і професійний відбір відповідних кадрів, особливо тих, які спеціалізуватимуться в подальшому на експертній діяльності. Хоча це зовсім не означає, що необхідно сліпо запозичувати все те, що використовують в цьому напрямі за рубежом. Варто зважено підходити до даного питання, переймаючи досвід інших держав, слід виробляти власну позицію, яка б відображала особливості нашої ментальності, співвідносила б з вітчизняним законодавством та потребами й можливостями упровадження поліграфа.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що використання отриманих даних із застосуванням поліграфа у доказуванні, в тому числі і в Україні, цілком припустимо, проте цьому повинно передувати глибоке і всебічне наукове дослідження приладу з широким обговоренням його результатів з громадськістю. Мають бути достатньо репрезентовані інструментальні психофізіологічні експерименти на основі поліграфа, які співвідноситимуться з чинним кримінальним процесуальним законодавством. Наразі слід розробити нові законодавчі акти відносно легалізації поліграфа в Україні та діяльності, пов'язаної з

його використанням. Удосконалити діюче нормативно-правове регулювання щодо використання поліграфа у діяльності правоохоронних органів України тощо.

Враховуючи необхідність, питому вагу та наукову обґрунтованість цього науково-технічного приладу в правозастосовній діяльності зарубіжних країн, сподіваємось, що в найближчий час поліграф все-таки займе чільне місце у системі засобів доказування у кримінальному судочинстві України.

Література

1. *Холодный Ю. И.* Применения полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты).: [моногр.] / Ю. И. Холодный – М.: Мир безопасности, 2000. – 160 с.
2. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович – М.: Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
3. *Назаров В. В.* Кримінальний процес України: [навч. посіб.] / В. В. Назаров, Г. К. Омеляненко // Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К.: Атіка, 2008. – 584 с.
4. *Семенов В. В.* «Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве»: [учеб. пособ.] / В. В. Семенов, Л. Н. Иванов – М.: Юрлитинформ, 2008. – 184 с.
5. *Комиссарова Я. В.* Практика использования полиграфа в целях сужения круга лиц, подозреваемых в совершении преступлений / Я. В. Комиссарова // Бюллетень Министерства юстиции Российской Федерации. – 1999. – № 5. – С. 62-63.
6. *Карлов В. Я.* Использование криминалистической техники в расследовании преступлений: [научно-практ. пособ.] / В. Я. Карлов – М.: «Экзамен», 2006. – 192 с.
7. *Курс криминалистики: в 3 т.* / Под ред. О. Н. Коршуновой, А. А. Степанова. – Спб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика. – 683с.
8. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: в 3 т. / Р. С. Белкин – М., 1997 – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 482 с.
9. *Комиссарова Я. В.* Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений / Я. В. Комиссарова, В. В. Семенов – М.: Юрлитинформ, 2004 – 224 с.

10. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа та допустимі межі застосування: [моногр.] / походження, нормативно-правове регулювання О. І. Мотлях. – К.: Освіта України, 2012. – 394 с.

А. И. Мотлях, А. А. Тодосиенко

Допустимость использования в доказывании фактических данных, которые были получены при помощи полиграфа.

В статье рассматриваются вопросы использования полиграфа и полученных с его помощью данных в доказывании, как одного из возможных доказательств в уголовном судопроизводстве. Рассматриваются особенности этой деятельности с учетом научных подходов отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: полиграф, специалист-полиграфолог, психофизиологическая проверка с использованием полиграфа, уголовное судопроизводство, фактические данные доказательств.

O. Motlyakh, A. Todosiienko

Admissibility of use in proving the actual data that has been obtained using the polygraph.

This article discusses the use of the polygraph and received with the help of data proving, as one of the possible evidence in criminal proceedings. The features of this activity based on scientific approaches of domestic and foreign scholars.

Key words: polygraph, the polygraph specialist, psychophysiological test with the use of the polygraph, criminal procedure, evidence in proof.